

Ks. Marcin Piotr BIDER*

**PRÓBA PRZEDSTAWIENIA GENEZY
EKSCLAUSTRACJI „AD NUTUM SANCTAE
SEDIS” W KOŚCIELE ŁACIŃSKIM
NA TLE TROSKI PRAWODAWCY
KOŚCIELNEGO O OCHRONĘ „VITA
COMMUNIS” (CAN. 594 CIC)**

Treść: Wstęp; 1. Etymologia; 2. Prawodawstwo przedkodeksowe; 3. Codex Iuris Canonici z 1917 r.; 4. Wskazania Soboru Watykańskiego II; 5. Życie wspólne – vita communis; 6. Przyczyny nałożenia eksklaustracji; Zakończenie: Summary: The origin of exclaustation «ad nutum Sanctae Sedis»’ in the Latin Church, as a consequence of the protective measure of «vita communis» (can. 594 CIC).

Słowa kluczowe: profes wieczysty, instytut zakonny, eksklaustracja „ad nutum Sanctae Sedis”, indult, życie wspólne, prawo zakonne.

Key words: perpetually professed, religious institute, exclaustation „ad nutum Sanctae Sedis”, indult, common life, religious law

* Autor ur. 27.05.1972 r. Od 1996 r. studia na KUL: tytuł magistra prawa na podstawie pracy „Zasada sprawiedliwości społecznej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego w latach 1986-1995”, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Wojciecha Łączkowskiego.

Wstęp

Współcześni autorzy, przyjmując kryterium kodeksowe, dzielą eksklaustrację na dobrowolną (kan. 686, § 1 i 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. [dalej: KPK])¹ i nałożoną (kan. 686, § 3 KPK). Codex Iuris Canonici z 1917 r. (dalej: CIC) wspominał jedynie w can. 638 CIC o eksklaustracji dobrowolnej.

Eksklaustracja nałożona to udzielenie pozwolenia profesowi ślubów wieczystych na przebywanie przez ściśle określony czas poza wspólnotą zakonną. Indultu eksklaustracyjnego udziela Stolica Apostolska, z zachowaniem słuszności i miłości, odnośnie do członka instytutu na prawie papieskim, lub biskup diecezjalny, odnośnie do członka instytutu na prawie diecezjalnym. Pozwolenie udzielane jest, często nawet wbrew woli samego profesa, na prośbę najwyższego przełożonego, który działa za zgodą i w porozumieniu ze swoją radą.

W literaturze przedmiotu uważa się, że udzielenie profesowi wieczystemu przez kompetentną władzę kościelną eksklaustracji oznacza pozwolenia na czasowe, ściśle określone przez prawo, przebywanie poza instytutem.

trzy lata później licencjat z prawa kanonicznego na podstawie pracy „Eksklaustracja nałożona według KPK”. Jej promotorem był prof. dr. hab. Bronisław Wenanty Zubert OFM. W 2005 r. uzyskał na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie, sekcja św. Jana Chrzciciela, tytuł magistra teologii na podstawie pracy „Wymóg misji kanonicznej do nauczania religii w szkole według prawa kanonicznego i polskiego”, przygotowanej pod kierunkiem ks. dr. hab. Andrzeja Kicińskiego, prof. KUL. Natomiast na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL uzyskał stopień naukowy doktora nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego na podstawie rozprawy „Wydalenie fakultatywne z instytutu zakonnego według Kodeksu Prawa Kanonicznego”, przygotowanej pod kierunkiem o. prof. Zuberta. W 2005 r. przyjął święcenia prezbiteratu w katedrze siedleckiej z rąk biskupa siedleckiego dr. hab. Zbigniewa Kiernikowskiego, prof. UMK. Po dwóch latach pracy duszpasterskiej odbył w Rzymie w latach 2007-2010 Studium Rotalne, uzyskując w 2011 r. tytuł adwokata Roty Rzymskiej. Równolegle uczęszczał na zajęcia ze składni i kompozycji języka łacińskiego u prof. Corrado Calvano, UPS-Rzym i ks. Francesco Todisco SAC. W latach 2011-2013 był wiceoficjałem Sądu Biskupiego w Siedlcach. Jest wicerektorem WSD diecezji siedleckiej, wykłada prawo kanoniczne oraz prowadzi seminarium naukowe. Jest adiunktem na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie, sekcja św. Jana Chrzciciela.

¹ Eksklaustracja dobrowolna zwana zwykłą lub „simplex” udzielana jest wyłącznie na wniosek profesa wieczystego. Eksklaustracja dobrowolna obejmuje: udzielaną na okres do lat trzech (kan. 686, § 1 KPK), udzielaną powyżej trzech lat (kan. 686, § 1 KPK), eksklaustrację mniszek (kan. 686, § 2 KPK) oraz „ad experimentum” i „qualificata”, M. Ruessmann, *Exclaustration its nature and use according to current law*, Roma 1995, s. 15. Aktualnie wszystkie rodzaje eksklaustracji są normowane w KPK z wyjątkiem eksklaustracji „ad experimentum” i „qualificata”, zob. J. Kałowski, *Prawo o Instytutach Życia Konsekrowanego według Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich*, Warszawa 1994, s. 146.

Wielu autorów utrzymuje, że eksklaustracja jest formą czasowego i częściowego wyłączenia z instytutu zakonnego², jednakże ten pogląd nie wydaje się słuszny, ponieważ udzielenie eksklaustracji nie narusza inkorporacji, stanowiącej węzeł prawny łączący profesę z jego własnym instytutem. Eksklaustracji nie należy mylić z prawną formą nieobecności w domu zakonnym, ponieważ w naszym przypadku chodzi nie tylko o fizyczną nieobecność, ale o czasowe rozluźnienie więzów łączących zakonnik z instytutem. Udzielenie indultu eksklaustracyjnego powoduje zawieszenie praw i obowiązków nie dających się pogodzić z nową sytuacją prawną.

W niniejszym artykule zostanie podjęta próba ukazania genezy oraz historycznej ewolucji norm prawnych, która doprowadziła do powstania szczególnego typu eksklaustracji, zwanej *ad nutum Sanctae Sedis*. Analiza obejmie rozwój prawodawstwa prawa zakonnego od poł. XIX w. aż do promulgacji Kodeksu w 1983 r. Przyjęte cezury czasowe zawierają zamknięty okres czasowy w historycznym rozwoju norm prawnych. Początkową cezurę czasową stanowi połowa XIX w. Wśród źródeł prawa kanonicznego *fontes existendi* powstałych w II połowie XIX w. można odnaleźć pierwsze przepisy prawne, określające warunki udzielenia pozwolenia na przebywanie profesów poza klauzurą. Nowością tych unormowań, które zresztą istniały już wcześniej, było to, że dokonywały rozróżnienia pomiędzy sekularyzacją wieczystą a czasową, której rozwój w XX w. zaowocował powstaniem eksklaustracji *ad nutum Sanctae Sedis*. Natomiast cezura końcowa to data promulgacji Kodeksu w 1983 r., w skład którego po raz pierwszy weszły dotychczasowe pozakodeksowe normy stosowane przy nakładaniu *exclaustratio ad nutum Sanctae Sedis*. Z oczywistych względów w niniejszym artykule nastąpi nie tylko odwołanie się do unormowań Kodeksu z 1917 r., ale w celu ukazania kierunków ewolucji przepisów prawnych również do Kodeksu z 1983 r.

Wśród przyczyn wprowadzenia eksklaustracji do systemu prawnego Kościoła łacińskiego należy wymienić przede wszystkim troskę prawodawcy kościelnego o ochronę *vita communis* (can. 594 CIC). Należy pochylić się nad instytucją eksklaustracji *ad nutum Sanctae Sedis* w roku

² Udzielenie eksklaustracji powoduje częściowe rozluźnienie więzów łączących zakonnik z instytutem. W znaczeniu obiektywnym eksklaustrację należy rozumieć jako pobyt zakonnik poza klasztorem na mocy pozwolenia udzielonego mu przez kompetentną władzę. W czasie tego pobytu profesowi łagodzi się jego stopień zależności od przełożonych. Trudno uważać eksklaustrację za wyłączenie z instytutu zakonnego, ponieważ przepisy o eksklaustracji w KPK zostały umieszczone w artykule o wyjściu z instytutu, a nie o przejściu do innego instytutu lub wydaleniu, J. Kowal, *Geneza i rozwój instytucji eksklaustracji*, „Prawo Kanoniczne” (dalej: PK) 37 (1994), nr 1-2, s. 49; tenże, *Indult eksklaustracji w normach Kodeksu Prawa Kanonicznego i praktyce Kurii Rzymskiej*, PK 40 (1997), nr 1-2, s. 116).

poświęconym życiu konsekrowanemu w kontekście kryzysu, uwarunkowanego współczesną kulturą, który dotyka przede wszystkim przestrzegania ślubu posłuszeństwa i ubóstwa.

1. Etymologia

Termin *exclaustratio*, chociaż nie występuje w słownikach łaciny klasycznej³, to jednak w następnych wiekach wszedł na stałe do terminologii prawa kanonicznego. Termin ten nie tylko nie znajduje się w słownikach łaciny późnego antyku⁴, ale również w słownikach zawierających średnio-wieczną łacinę⁵.

Złożenie słowne *exclaustratio* pochodzi od czasownika łacińskiego *excludere*, pierwotnie *excludere*, powstałego z połączenia przedimka *ex* i czasownika *cludere*. Przedimek *ex* zależnie od swego znaczenia jest tłumaczony różnie. W znaczeniu miejscowym oznacza: *z*⁶, w znaczeniu czasowym: *od, odkąd*, a w przenośnym: *spośród*⁷.

Czasownik łaciński *excludere, excludere*, tłumaczy się jako: *odłączyć, oddzielić*, *wypuścić* lub *usunąć*. Jednakże jego pierwotne znaczenie było nieco inne i oznaczało *wyjmować* lub *wyrywać*⁸, co w późniejszym okresie zaczęto odnosić na gruncie prawa kanonicznego do *zniesienia klauzury zakonnej* lub *zwolnienia z zakonu*⁹.

2. Prawodawstwo przedkodeksowe

Powstanie pierwszej normy prawnej, pośrednio regulującej pobyt zakonnika poza klasztorem, datuje się na rok 451¹⁰. Kan. IV soboru chalcedońskiego stwierdza, że „[mnisi], wędrując z miasta do miasta, starają się o to,

³ A. Forcellini, *Lexicon Totius Latinitatis*, t. 2, Bononiae-Patavii 1965 (reprint); M. Plezia, *Słownik łacińsko-polski*, t. 2, Warszawa 1962; *Oxford Latin Dictionary*, wyd. II, Oxford 2012; S. Mariotti, L. Castiglioni, *Il vocabolario della lingua latina. Latino-italiano, italiano-latino*, red. P. Parroni, Torino 2007⁴.

⁴ F. Gaffiot, *Dizionario illustrato latino-italiano*, red. I. Pin, I. Pinto, C. Sorge, Padova 1973.

⁵ Ch. du Fresne, Sieur du Cange, *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*, t. 3, red. L. Favre, Paris 1938 (reprint).

⁶ F. Bobrowski, *Słownik łacińsko-polski*, t. 1, Wilno 1905, s. 1324-1325.

⁷ A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Poznań 1958.

⁸ M. Plezia, dz. cyt., s. 399.

⁹ A. Jougan, dz. cyt., s. 238; J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s. 348.

¹⁰ A. Chrapkowski, J. Krzywda, *Komentarz do kan. 686*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa*

aby budować dla siebie klasztory”¹¹. Pośrednio wskazuje to na ich przebywanie poza murami klasztorów, z czym zapewne wiązało się udzielanie im na to odpowiednich pozwoleń. W prawie przedkodeksowym nie używano terminu *exclaustratio*, czego pośrednim dowodem może stanowić fakt, że nie uwzględnienia go również Germovnik w swym indeksie do *Corpus Iuris Canonici*¹². Terminologia prawna używana na oznaczenie czasowego przebywania profesora poza klauzurą zakonną do XVIII w. nie była jeszcze w pełni skryształizowana. Nawet termin *saecularizatio*, używany na oznaczenie jakiegokolwiek czasowego lub definitywnego prawnego pobytu profesora poza klasztorem, jeszcze u Ferraris w jego *Prompta Bibliotheca* był wyłącznie rozumiany jako sekularyzacja dóbr kościelnych¹³. Dopiero w XIX i XX w. w wyniku historycznej ewolucji norm prawnych regulujących sekularyzację ukonstytuowała się w prawie zakonnym eksklustracja, zwana jeszcze wówczas sekularyzacją czasową. Kanoniści terminu *exclaustratio* od czasów promulgacji Kodeksu w 1917 r. używali na oznaczenie *przebywania przez profesora wieczystego poza klauzurą klasztorną*¹⁴.

W celu uściślenia należy wyjaśnić, że *klauzura*¹⁵ w znaczeniu materialnym w powszechnym prawie zakonnym Kościoła łacińskiego oznacza część domu zakonnego zarezerwowaną wyłącznie dla profesów, którą wolno im opuszczać jedynie po uzyskaniu stosownego zezwolenia kompetentnego przełożonego. Również nikomu z zewnątrz bez stosownego pozwolenia nie można jej przekraczać. Z oczywistych względów zostaną pominięte rozważania dotyczące rodzajów klauzury zakonnej, ponieważ przynajmniej aktualne prawo zakonne, normujące również eksklustrację, unormowania dotyczące klauzury pozostawia prawu własnemu¹⁶.

Kanonicznego, t. 2/2, Księga II. Lud Boży, cz. 3, Instytuty życia konsekrowanego i stowarzyszenia życia apostołskiego, red. J. Krukowski, Poznań 2006, s. 122.

¹¹ *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 1, Nicea I, Konstantynopol I, Efez, Chalcedon, Konstantynopol II, Konstantynopol III, Nicea II, red. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2003, s. 229.

¹² F. Germovnik, M. Thériault, *Indices ad Corpus Iuris Canonici, Octavae Facultas iuris canonici*. Universitas Sancti Pauli 2000².

¹³ F. L. Ferraris, *Secularizatio bonorum ecclesiasticorum*, w: *Prompta Bibliotheca, Canonica, Juridica, Moralis, Theologica nec non Ascetica, Polemica, Rubricistica, Historica*. Addenda ad tomus VIII, t. VIII, Venetiis 1782, s. 19-22.

¹⁴ J. Kowal, dz. cyt., s. 48; B.W. Zubert, *Eksklustracja*, w: *Encyklopedia Katolicka* (dalej: EK), t. 4, kol. 803.

¹⁵ Klauzura w ciągu wieków różnie była nazywana: „clausura”, „claustrum”, „claustra”, „cloister”, „Klauzur”, „cloître”. Czasami również klauzurą nazywano nawet samą czynność jej zamykania, F. Bogdan, *Geneza i rozwój klauzury zakonnej. Studium prawno – historyczne*, Poznań 1954, s. VI-VIII.

¹⁶ M. Daniluk, *Encyklopedia instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego. Pojęcia. Terminy. Instytucje. Dokumenty. Czasopisma*, Lublin 2000,

W literaturze przedmiotu nie brakuje przykładów, które potwierdzałyby tezę, że Stolica Apostolska jeszcze przed promulgacją Kodeksu z 1917 r.¹⁷ wyjmowała niektórych profesów spod władzy przełożonych zakonnych i podporządkowywała ich na mocy ślubu posłuszeństwa bezpośrednio sobie lub wskazanym imiennie biskupom diecezjalnym¹⁸. Stolica Apostolska ponadto udzielała sekularyzacji profesom podniesionym do godności biskupiej¹⁹. Stąd też zwolna ukształtowała się dyscyplina prawna, która pozwalała profesom na podstawie specjalnych pozwoleń na czasowe przebywanie poza klauzurą zakonną²⁰. Udzielenie pozwolenia na przebywanie poza klauzurą nazwano *indultum saecularizationis*, który wystawiała Stolica Apostolska wieczyście lub czasowo²¹. Indult zawierał zwolnienie z obowiązku zachowywania przepisów zakonnych²². Pozwolenia czasowego udzielano z powodu zaistnienia jakiejś okresowo trwającej przyczyny (np. choroby rodziców, problemów zdrowotnych samego profesa lub obowiązku dokonania spłaty kredytu). Udzielano indultu na jeden rok, pięć lat lub na czas niezbędny do załatwienia określonej sprawy. W niektórych przypadkach indult sekularyzacyjny obowiązywał aż do czasu określonego w sposób swobodny przez Stolicę Apostolską lub przełożonych zakonnych. W tym okresie sekularyzowany posiadał status profesa²³ i podlegał ślubom zakonnym. Na mocy ślubu posłuszeństwa profes, będący duchownym, przechodził pod władzę biskupa diecezjalnego. W procesie rozwoju norm regulujących sekularyzację ważnym momentem było wydanie przez Stolicę Apostolską w 1892 r. dekretu *Actis admodum*²⁴. Do czasu jego promulgacji sekularyzacja, zwłaszcza wieczysta, dotyczyła jedynie profesów uroczystych. W pozostałych przypadkach wydalano zakonnika łącznie

s. 183-185; F.X. Wernz, P. Vidal, *Ius canonicum ad Codicis normam exactum*, t. 3, *De Religiosis*, Romae 1933, s. 383-397.

¹⁷ Tamże, s. 459.

¹⁸ S. Congregatio SS. Ritus, *De iuribus et facultatibus regularium qui indulto saecularizationis sint donati. Appendix X*, ASS 4 (1868), s. 392; D. Bouix, *De iure Regularium*, t. 2, Parisiis 1876, s. 489; J. Nervegna, *De iure pratico Regularium*, Romae 1900, s. 164.

¹⁹ S. Congregatio SS. Ritus, dz. cyt., s. 388-394.

²⁰ Leon XIII, Constitutio „Conditae a Christo”, die 8 dec. 1900, § 1, VIII°; § 2, II°, w: *Codicis Iuris Canonici Fontes*, red. P. Gasparri (dalej: Fontes), t. 3, Typis Polyglottis Vaticanis 1932, s. 563-564; S.C. Episcoporum et Regularium, Bellovacen., die 21 apr. 1903, *Fontes*, t. 4, s. 1093; S.C. de Religiosis, die 1 sept. 1912, *Fontes*, t. 6, s. 1017.

²¹ O różnych formach jego udzielania szeroko pisze A. Vermeersch, *De religiosis Institutis et Personis*, t. 2, Brugis 1902, nr 329.

²² A. Fajęcki, *Sekularyzacja*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, red. Z. Chełmicki, t. 25-26, Warszawa 1912, s. 164; s. 622-623.

²³ S. Congregatio SS. Ritus, dz. cyt., s. 392.

²⁴ S. C. Episcoporum et Regularium, Decretum „Auctis admodum”, die 4 nov. 1892, *Fontes*, t. 4, s. 1056.

z ustaniem ślubów. Natomiast we wspomnianym dekrete profesów czasowych i wieczystych ślubów prostych przyrównano do profesów uroczystych. Sekularyzowany profes, czy to czasowy czy wieczysty ślubów prostych, nadal pozostawał związany obowiązkiem przestrzegania ślubów bez prawa noszenia habitu zakonnego. Sekularyzowany profes, na mocy ślub posłuszeństwa, zostawał podporządkowywany ordynariuszowi miejsca. W przypadku czasowej sekularyzacji profes po jej ustaniu miał prawny obowiązek powrotu do instytutu. W przypadku duchownego czasowo sekularyzowanego do wystawienia indultu wystarczyło przedstawienie dekretu biskupa, w którym udzielał pozwolenia profesowi na przebywanie w granicach diecezji i odprawianie Mszy św.²⁵ W odniesieniu do dóbr materialnych sekularyzowany nie posiadał zdolności prawnej ich nabywania, chyba że co innego było postanowione w indulcie. Sekularyzowany mógł nabywać jedynie dobra konieczne (dla zakonu) oraz równocześnie nie miał zdolności sporządzania testamentu²⁶. Dodatkowe postanowienia mówiły między innymi, że sekularyzowani nie mogli piastować żadnych urzędów kościelnych, nie mogli być również profesorami w seminariach duchownych lub obejmować katedr na wydziałach teologicznych, nie wolno im było również dłużej przebywać w tych miejscowościach, w których znajdował się dom zakonnny ich macierzystego instytutu²⁷.

W związku z licznymi problemami, napotykanymi przez biskupów, związanymi z powrotem sekularyzowanych do wspólnot zakonnych, wprowadzono sekularyzację *annum et interim*²⁸. Duchowni profesu uroczystości na mocy dotychczasowych przepisów nie mogli uzyskiwać wieczystego indultu sekularyzacyjnego, jeśli wcześniej nie znaleźli sobie biskupa, gotowego przyjąć ich do swej diecezji i udzielić beneficjum kościelnego. Normy tego dekretu pozwalały na sekularyzację *annum et interim*, która polegała na tym, że profes mógł pozostawać przez rok poza klauzurą zakonną, aby w tym czasie móc znaleźć biskupa gotowego przyjąć go do swej diecezji łącznie z udzieleniem beneficjum kościelnego. W przypadku nie wypełnienia przez sekularyzowanego w ciągu roku tych dwóch warunków musiał powrócić za klauzurę zakonną lub prosić o przedłużenie pozwolenia. Udzielano również drugiego rodzaju eksklustracji *interim*, która polegała na tym, że profes przebywał poza klauzurą do czasu znalezienia biskupa

²⁵ S.C. Episcoporum et Regularium, Decretum „Abulensis”, die 20 nov. 1895, ASS 28 (1895-1896), s. 560.

²⁶ S.C. Episcoporum et Regularium, *Responsa*, die 31 ian. 1899; S. C. Episcoporum et Regularium, *Responsa*, die 21 febr. 1899, Fontes, t. 4, s. 1087.

²⁷ S. Congregatio de Religiosi, *Decretum quo speciales clausulae apponuntur indulto saecularizationis, viris religiosi deinceps concedendo*, die 15 iunii 1909, AAS 1 (1909), s. 523.

²⁸ S.C. Super Disciplina Regulari, *Decretum*, die 4 iunii 1899, ASS 31 (1898-1899), s. 536-537.

gotowego przyjąć go do swej diecezji łącznie z udzieleniem beneficjum kościelnego. W przypadku wypełnienia przez sekularyzowanego wspomnianych dwóch warunków wydawano indult wieczystej sekularyzacji. Prawodawca kościelny w Kodeksie z 1917 r., korzystając z dotychczasowych unormowań prawnych, rozróżnił sekularyzację wieczystą od czasowej, którą odtąd nazywano eksklustracją.

3. Codex Iuris Canonici z 1917 r.

Ważnym momentem w kształtowaniu się dyscypliny prawnej regulującej eksklustrację była promulgacja Codex Iuris Canonici w 1917 r. Prawodawca kościelny przede wszystkim ujedynolcił w nim procedurę eksklustracyjną. Przy tworzeniu norm prawnych, w tym dotyczących eksklustracji, skorzystało z dorobku dekretalistów.

Termin *exclaustratio* występował w CIC jedynie²⁹ w can. 638³⁰-639³¹, które następnie weszły w skład tenorów kan. 686-687 KPK³². Prawodawca kościelny w can. 638 CIC, uważając nadal eksklustrację za sekularyzację czasową³³, określił ją jako pozwolenie udzielone profesowi wieczystemu na czasowe przebywanie poza klauzurą zgodnie z can. 606, § 2 CIC: *ex claustris, extra clausuram*³⁴. Techniczne wyrażenie *czasowe przebywanie* odróżniało eksklustrację od sekularyzacji, którą odtąd zaczęto uznawać za pozwolenia³⁵ na całkowite opuszczenie klauzury z jednoczesnym

²⁹ A. Laver, *Index verborum Codicis Iuris Canonici*, Romae 1941, s. 216.

³⁰ „Indultum manendi extra claustra, sive temporarium, id est indultum exclaustrationis, sive perpetuum, id est indultum saecularizationis, sola Sedes Apostolica in religionibus iuris pontificii dare potest; in religionibus iuris diocesani etiam loci Ordinarius” (can. 638 CIC).

³¹ „Qui indultum exclaustrationis ab Apostolica Sede impetravit, votis ceterisque suae professionis obligationibus, quae cum suo statu componi possunt, manet obstrictus; exteriorem tamen debet habitus religiosi formam deponere; perdurante tempore indulti caret voce activa et passiva, sed gaudet privilegiis mere spiritualibus suae religionis, et Ordinarius territorii ubi commoratur, loco Superiorum propriae religionis, subditur etiam ratione voti oboedientiae” (can. 639 CIC).

³² X. Ochoa, *Index verborum ac locutionum Codicis Iuris Canonici*, Città del Vaticano 1984, s. 179.

³³ M. Conte a Coronata, *Institutiones iuris canonici ad usum utriusque cleri et scholarum*, t. 1, Taurini 1939, s. 855.

³⁴ É. Jombart, *Exclaustration*, w: *Dictionnaire de Droit Canonique*, red. R. Naz, t. 5, Paris 1951, kol. 609.

³⁵ Aktualnie według norm KPK indult eksklustracyjny, w przeciwieństwie do dekretu nakładającego eksklustrację, należy traktować jako przywilej. Termin „indultum” określa ustępstwo, pozwolenie lub przywilej. Instytucja indultu wywodzi się z czasów promulgacji Kodeksu Teodozjusza. W średniowiecznej Europie papieże dość często ją

rozwiązaniem więzów wynikających ze złożonej profesji³⁶. Eksklaustrację, z uwzględnieniem systematyki kodeksowej, zaczęto dzielić na czasową, *saecularizatio temporaria*, udzielaną na określony czas dla załatwienia jakiejś sprawy (np. w celu wypełniania warunków wymaganych do sekularyzacji wieczystej) i wieczystą – *saecularizatio perpetua* albo *definitiva*, polegającą na definitywnym opuszczeniu klauzury zakonnej. Ponadto w literaturze przedmiotu wyróżniano eksklaustrację milczącą, którą stosowano w przypadku podniesienia profesora wieczystego do godności biskupiej, oraz zastępczą, z której następnie rozwinęła się eksklaustracja *ad nutum Sanctae Sedis* i *exclaustratio imposita*.

Profesi uroczyści podczas pierwszej wojny światowej w przypadku powoływania do armii otrzymywali *ipso iure* eksklaustrację. Sytuacja prawna profesów, odbywających służbę wojskową, została określona przepisami dekretu *Inter reliquas*³⁷, którego obowiązywanie po promulgacji CIC w 1917 r. zostało następnie potwierdzone przez prawodawcę kościelnego. Wspomniane przepisy prawne nie normowały jednak kanonicznej sytuacji czasowych profesów wcielanych do armii. Stolica Apostolska następnie pozwoliła również i tym profesom na udzielanie indultu eksklaustracyjnego. Prawo udzielania indultu przyznano wyższym przełożonym zakonnym,

stosowali. Indulty były wystawiane dla krajów frankońskich i germańskich, parlamentu paryskiego i osób fizycznych. Treścią indultu było przyznanie uprawnienia wykraczającego poza normy prawa ogólnego, A. Dumas, *Indult*, w: *Dictionnaire de Droit Canonique*, red. R. Naz, t. 5, Paris 1953, kol. 1352-1358). Osoba korzystająca z indultu była nazywana „indultarius”, a jego wystawca „indultor”. Aż do czasów promulgacji CIC biskupi otrzymywali indulty od Stolicy Apostolskiej, pozwalające im na udzielanie dyspens od norm prawa powszechnego. Prawodawca w can. 4 CIC postanowił, że przywileje, nieodwołalne i pozostające w użyciu w momencie promulgacji CIC, a przyznane przez Stolicę Apostolską osobom fizycznym i prawnym, pozostały nienaruszone. Wyjątek stanowiły przywileje, które „expressis verbis” zostały przez prawodawcę odwołane. Stolica Apostolska po promulgacji CIC utrzymała większość dotychczasowych indultów udzielonych ordynariuszom miejsca. Zasady prawne regulujące otrzymywanie, interpretację, wykonywanie oraz obowiązywalność indultów opierały się o normy kodeksowe (can. 36-62 CIC dla zarządzeń, can. 63-79 CIC dla przywilejów, can. 80-86 CIC dla dyspens, can. 197-210 CIC dla delegacji, cann. 66 i 368 CIC dla pełnomocnictw wikariuszy generalnych). Wprost o udzielaniu indultów prawodawca wspominał w can. 1049 CIC, regulującym dyspensowanie od przeszkód do zawarcia małżeństwa, L. Godefroy, w: *Indults, Dictionnaire de théologie catholique*, red. A. Vacant, E. Mangenot, É. Amann, t. 7, Paris 1927, kol. 1636-1638; G. Michelis, *Normae generales juris canonici. Commentarius Libri I Codici Juris Canonici*, t. 1, Lublin 1929, s. 56-57, 70-75.

³⁶ „Indultum manendi extra clausura [...] perpetuum, id est indultum saecularizationis” (can. 639 CIC).

³⁷ S.C. de Religiosis, *Servitio militari adstrictis „Inter reliquas”*, die 1 ian. 1911, AAS 3 (1911) 37-39; S.C. de Religiosis, *Circa decretum „Inter reliquas” de religiosis servitio militari adstrictis „Cum in Codice”*, die 16 iulii 1919, AAS 11 (1919) 321-323.

którym podlegli zmobilizowani profesii czasowi³⁸. Autorzy utrzymują, że był to pierwszy przypadek po promulgacji CIC w 1917 r. udzielenia pozwolenia wyższym przełożonym zakonnym na udzielanie eksklustracji. Przepisy te ze względu na can. 6, § 1, 4° CIC można było przez analogię stosować wobec profesów, znajdujących się w podobnych okolicznościach. Najwyższy przełożony zakonny mógł w poszczególnym przypadku pozostawić eksklustrowanemu czynne prawo wyborcze³⁹.

Stolica Apostolska, a właściwie różne kongregacje w ciągu historii kompetentne do załatwiania spraw zakonników⁴⁰, udzielała pozwolenia najwyższym przełożonym zakonnym oraz biskupom diecezjalnym do wydalenia profesów z instytutów zakonnych. W przypadku duchownych łączyło się to z wymierzeniem suspensy *a divinis*. Proces wydalenia był długotrwały i trudny do przeprowadzenia, dlatego w jego miejsce w wielu przypadkach stosowano nałożenie eksklustracji. Również eksklustracji zastępczej podlegali profesii wieczyści, którzy nie chcieli podporządkować się nakazanej reformie zakonu lub też byli dla niego ciężarem przynoszącym hańbę.

Pierwsze ślady nakładania pozwolenia na czasowy pobyt poza klauzurą zakonną odnajdujemy w literaturze przedmiotu w 1928 r.⁴¹ Profes wieczysty przenoszony do stanu świeckiego, przed wydaniem indultu sekularyzacyjnego, miał znaleźć sobie łaskawego biskupa, który przyjąłby go do diecezji. Pojawiały się kłopotliwe przypadki, w których próba wypadła niepomyślnie. Profes zwolniony już ze ślubów zakonnych pozostawał równocześnie bez inkardynacji do diecezji i bez wspólnoty zakonnej, a często również bez środków do życia. W obliczu powyższych trudności Stolica Apostolska wprowadziła praktykę, według której żaden profes wieczysty nie mógł otrzymać indultu sekularyzacyjnego przed wcześniejszym znalezieniem biskupa. Eksklustracji udzielano na okres potrzebny do spełnienia tych warunków. Profes eksklustrowanego po upływie próby inkardynowano do diecezji łącznie ze zwolnieniem go ze ślubów zakonnych. Ordynariusz miejsca, przyjmujący sekularyzowanego, od 1931 r. stawał się wykonawcą indultu⁴².

³⁸ A. Larraona, *Adnotationes ad dubium, Commentarium pro religiosiis* (dalej: CRM) 20 (1939), s. 213-215.

³⁹ Prywatny list datowany na dzień 23 stycznia 1940 r. adresowany do S. C. de Propaganda Fide w sprawie służby wojskowej zakonników, „The Canon Law Digest” 3 (11954), s. 214-215; M. Ruessmann, dz. cyt., s. 79.

⁴⁰ J. Wrocęński, *Kongregacja Zakonów i Instytutów Świeckich w aspekcie historyczno-prawnym*, PK 29 (1986), nr 3-4, s. 217-218; E. Szafrowski, *Kuria rzymska. Studium historyczno-kanoniczne*, Warszawa 1981, s. 138.

⁴¹ S.C. Religiosorum, *Nova formula concedendi indultum saecularizationis post Codicem*, w: *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae* (dalej: LegEc), red. J.S. Ochoa, t. 1, Roma 1966, kol. 980; Kowal, Geneza dz. cyt., s. 56.

⁴² S.C. Religiosorum, *Decretum „Mutatio formule rescripti saecularizationis”*, die 30 nov.

4. Wskazania Soboru Watykańskiego II

Ojcowie Soboru Watykańskiego II w ramach *aggiornamento* podkreśliли potrzebę przeprowadzenia przystosowanej odnowy życia zakonnego⁴³. Wskazania Soboru Watykańskiego II zostały uwzględnione przy rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. (kan. 587 § 3-4 KPK)⁴⁴. Reformę prawa zakonnego przeprowadzono według zasad zatwierdzonych przez Synod Biskupów z 1967 r.⁴⁵ Sobór Watykański II podkreślił znaczenie konsekracji zakonnej, która ukierunkowuje profesę na świętość⁴⁶. Instytuty, ze względu na poważne trudności proceduralne, napotymane przez przełożonych wyższych w przypadku dokonywania wydaleń profesów, otrzymały specjalne uprawnienia do wprowadzenia norm prawa własnego przeciwnych prawodawstwu powszechnemu⁴⁷. Przełożeni generalni zwró-

1930, LegEc, t. I, kol. 1355.

⁴³ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Decretum „Perfectae caritatis” de accomodata renovatione vitae religiosae, die 28 oct. 1965, AAS 58 (1966) 709-710, nr 15 (dalej: DZ); zob. Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 1967, s. 295-296; B.W. Zubert, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, t. 2, *Księga II. Lud Boży, cz. 3, Instytuty życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego*, Lublin 1990, s. 11; J.R. Bar, *Prawo zakonne po Soborze Watykańskim II*, Warszawa 1977³, s. 29; J.R. Bar, J. Kałowski, *Prawo o instytutach życia konsekrowanego*, Warszawa 1985, s. 45-47; E. Gambari, *Życie zakonne po Soborze Watykańskim II*, Kraków 1998, s. 17-22; G. Girotti, *Gli istituti di vita consacrata nella nuova normativa canonica*, w: *La nuova legislazione. Corso sul Nuovo Codice di Diritto Canonico 14-25 febbraio 1983*, Roma 1983, s. 109-126.

⁴⁴ DZ 2; D.J. Andrés, *Innovationes in parte III libri II, novi Codicis, quae est de institutis vitae consecratae et de societibus vitae apostolicae* (cc. 573-746), CRM 64 (1983), s. 5-72; J. Beyer, *De novo iure circa vitae consecratae instituta et eorum sodales quas esita et dubia solvenda*, „Periodica de re morali, canonica, liturgica” (dalej: PRMCL) 73 (1984), s. 411-450, s. 525-554; 75 (1986), s. 526-596; Girotti, dz. cyt., s. 109-126.

⁴⁵ Synodus Episcoporum – I Coetus Generalis Ordinarius, *Principia quae Codicis Iuris Canonici recognitionem dirigant*, 4 oct. 1967, „Communicationes”. Pontificium Consilium de Legum Textibus Interpretandis 2 (1969), s. 77-85; *Posoborowe prawodawstwo kościelne* (dalej: PPK), t. 3, z. 3, Warszawa 1971, nr 5919-5958; P. Hemperek, W. Góralski, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, t. 1, cz. 1, *Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, Lublin 1998, s. 147-150; G. Ghirlanda, *Wprowadzenie do prawa kościelnego*, Kraków 1996, s. 70-101.

⁴⁶ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica „Lumen Gentium” de Ecclesia*, die 21 nov. 1964, AAS 57 (1965) 47-48, 54-55, nr 42, 49, zob. Sobór Watykański II, dz. cyt., s. 142-143 i 154.

⁴⁷ „Kapituła generalna posiada prawo wprowadzania na próbę zmiany pewnych przepisów Konstytucji lub u Wschodnich, Typików, byleby zachowano: cel, naturę i właściwy charakter Instytutu. Na przeprowadzenie doświadczeń przeciwnych prawu powszechnemu, dokonywanych oczywiście w sposób roztropny, Stolica Apostolska udzieli chętnie zezwolenia, gdy uzna to za stosowne. To doświadczenie można przeciągnąć do najbliższej

cili się z prośbą do Stolicy Apostolskiej o udzielenie im pozwolenia na pominięcie procesu sądowego w przypadku wywołania przez zakonnika poważnego zgorszenia⁴⁸.

W tym okresie w instytutach zakonnych, min. pod wpływem kryzysu kulturowego lat sześćdziesiątych XX w., pojawiły się poważne problemy z zachowaniem tożsamości osób życia konsekrowanego. Stolica Apostolska wobec licznych odejść zakonników postanowiła podjąć działania zmierzające do poprawy sytuacji. W tym kontekście należy widzieć decyzję Kongregacji Biskupów, która w 1968 r. pozwoliła nuncjuszom apostolskim na udzielanie eksklustracji za zgodą przełożonych zakonnych na okres nie przekraczający trzech lat. Uprawnienie to dotyczyło udzielania eksklustracji członkom instytutów zakonnych na prawie papieskim, której skutki określono jako *quoad fieri possit, can. 639 CIC*⁴⁹. Indult eksklustracyjny określał szczegółowo skutki⁵⁰. Doprowadziło to wykształcenia się *exclaustratio ad nutum Sanctae Sedis*, którą Stolica Apostolska stosowała względem członków instytutów zakonnych, których nie można było wydać z powodu braku formalnych przyczyn⁵¹.

Eksklustracja *ad nutum Sanctae Sedis* w swojej istocie była podobna do eksklustracji dobrowolnej przewidzianej w can. 639 CIC, z tą tylko różnicą, że była nakładana przez Stolicę Apostolską na czas nieokreślony. Nałożenie eksklustracji *ad nutum Sanctae Sedis* nie było aktem łaski, ale w przeważającej mierze nakazem opuszczenia wspólnoty, wydanym przez kompetentną władzę. Oba rodzaje eksklustracji różniły się od siebie zarówno sposobem udzielenia, jak i wywołanymi skutkami prawnymi.

Pierwsza oficjalna wzmianka w literaturze przedmiotu na temat wprowadzenia praktyki nakładania eksklustracji *ad nutum Sanctae Sedis* datuje się na 1953 r., kiedy to Gutiérrez, urzędnik średniego szczebla S. C pro

zwyczajnej Kapituły generalnej, która będzie uprawniona przedłużyć je, lecz nie poza kolejną bezpośrednio następującą po niej Kapitułę. Taką samą władzę posiada Rada generalna w okresie między tego rodzaju kapitułami, zgodnie z warunkami przez nie określonymi, a u Wschodnich w klasztorach samodzielnych – „Ihumen (opat) z Synaksą mniejszą”, Paulus PP. VI, Motu proprio *Ecclesiae Sanctae*, 6 Aug. 1966, AAS 58 (1966), s. 776; PPK, t.1, z. 1, nr 111.

⁴⁸ G. Lobina, *Dimissione dei religiosi di voti perpetui nelle religioni clericali esenti, „Apollinaris”*. Commentarium iuris canonici 67 (1974), s. 407; D. M. Prümmer, *Manuale theologiae moralis secundum principia S. Thomae Aquinas*, t. 1, Barcinone–Friburgi Brigoviae–Romae 1960, s. 437-446.

⁴⁹ S.C. pro Episcopis, *Index facultatum nuntiis, internuntiis et delegatis apostolicis tributarum*, die 1 ian. 1968, nr 37; LegEc, t. III, kol. 5287.

⁵⁰ J. Kowal, dz. cyt., s. 64.

⁵¹ B.W. Zubert, *Eksklustracja*, dz. cyt., s. 803; J. Kowal, dz. cyt., s. 65.

Religiosis, opublikował artykułu na temat stosowanej praktyki⁵². Według opisanego procedury najwyższy przełożony zakonny zwracał się z prośbą do S. C pro Religiosis o nałożenie na profesa eksklaustracji. W swym piśmie najwyższy przełożony miał przedstawić fakty, dowody oraz argumenty przemawiające za koniecznością zastosowania takiego a nie innego rozwiązania prawnego. Wewnętrzna procedura S. C pro Religiosis była regulowana przez can. 251, § 2 CIC, w którym prawodawca kościelny postanowił, że postępowanie będzie miało charakter administracyjny. Profes od decyzji Świętej Kongregacji nie miał prawa do złożenia apelacji. Przysługiwało mu jedynie prawo do wniesienia prośby do S. C pro Religiosis o ponowne rozpatrzenie sprawy i wydanie decyzji na sesji plenarnej kongregacji, jeśli wcześniejsza była podjęta tylko przez kongres⁵³. Kongres S. C pro Religiosis et Institutis Saecularibus w dniu 19 stycznia 1974 r. przyjął normy prawne, w których zrównano sytuację prawną profesorów podlegających eksklaustracji *ad nutum Sanctae Sedis* i zakonników o ślubach prostych podlegających wydaleniu⁵⁴. W praktyce oznaczało to, że decyzja o wniesieniu prośby przez przełożonego generalnego powinna zostać poprzedzona uzyskaniem przez niego zgody rady w tajnym głosowaniu. Natomiast eksklaustrowanemu przysługiwało prawo do wniesienia rekursu hierarchicznego i administracyjnego⁵⁵. Czas trwania eksklaustracji nie został ściśle określony, ale indult nie mógł mieć charakteru wieczystego. Eksklaustrację nakładano dekretem, a po jej zakończeniu profesor nie mógł powrócić do wspólnoty bez uzyskania zezwolenia S. C pro Religiosis et Institutis Saecularibus. Przełożony lokalny również nie mógł samowolnie przyjąć go do wspólnoty, a nawet na krótki czas nie mógł mu udzielić pozwolenia na przebywanie w domu instytutu bez zgody przełożonego generalnego. Profes nie otrzymywał również żadnych wiadomości zwyczajowo przesyłanych przez przełożonych pozostałym zakonnikom instytutu, do którego należał eksklaustrowany. Władze instytutu były zobowiązane do świadczenia pomocy eksklaustrowanemu, przy czym nie zwalniało to zakonnika od obowiązku pracy i samodzielnego utrzymywania się. W przypadku wystąpienia trudności władze instytutu miały obowiązek udzielenia pomocy eksklaustrowanemu, aby mógł żyć w warunkach godnych człowieka i zakonnika. Eksklaustrowany duchowny na mocy ślubu posłuszeństwa podlegał ordynariuszowi miejsca. Gdy zakonnik nie mógł znaleźć łaskawego biskupa, gotowego przyjąć go do swej diecezji,

⁵² A. Gutiérrez, *Exclaustratio ad nutum S. Sedis*, CRM 32 (1953), s. 336-339.

⁵³ J. Wroceński, dz. cyt., s. 229-230.

⁵⁴ S. C pro Religiosis et Institutis Saecularibus, Normae „In exclaustratione ad nutum Sanctae Sedis”, die 19 ian. 1974, LegEc, t. V, kol. 6723.

⁵⁵ Paulus VI PP., *Constitutio Apostolica Regimini Universae Ecclesiae*, art. 106-107, die 15 sept. 1967, AAS 59 (1967) 921-922.

wówczas musiał otrzymać innego przełożonego kościelnego. Jego zadaniem było w imieniu Stolicy Apostolskiej czuwanie nad sprawowaniem przez eksklaustrowanego czynności kapłańskich. Zastępczy przełożony kościelny udzielał eksklaustrowanemu pozwolenia na odprawianie Mszy św. Natomiast eksklaustrowany na mocy ślubu posłuszeństwa podlegał własnym przełożonym zakonnym. Gdyby zakonnik duchowny nie mógł znaleźć nawet wspomnianego przełożonego kościelnego, wówczas Święta Kongregacja ds. Zakonników przy nakładaniu eksklaustracji zawieszała mu możliwość wykonywania czynności kapłańskich⁵⁶. Taki stan prawny odnośnie nakładania eksklaustracji trwał aż do promulgacji Kodeksu w 1983 r. Przepisy o nałożeniu eksklaustracji pierwszy raz zostały unormowane kodeksowo w 1983 r. Zostały tam wprowadzone w projektowanym can. 613 Schematu z 1980 r.⁵⁷

5. Życie wspólne – *vita communis*

Obecnie zostaną przedstawione zagadnienia związane z *vita communis*. W celu przeprowadzenia poprawnej eksploracji tego pojęcia należy odwołać się do stanowiska zajmowanego w tym względzie przez prawodawcę kościelnego w Kodeksie z 1983 r.

Analizując treść kan. 602 KPK⁵⁸ można dojść od wniosku, że prawodawca kościelny nawiązał do soborowej wypowiedzi na ten temat⁵⁹. Zdaniem prawodawcy aktualnie *vita fraterna*, odpowiedniczka dawnej *vita communis*, ma na celu:

- a) wzajemne wsparcie wszystkich członków w wypełnianiu własnego powołania (DZ 15 w tym kontekście przytacza wypowiedź

⁵⁶ A. Gutiérrez, dz. cyt., s. 339.

⁵⁷ Komsja Kodyfikacyjna pierwszy raz problematyką nałożenia eksklaustracji zajęła się w Schemacie KPK z 1980 r.: „Petente Supremo Moderatore de consensu sui consilii exclaustratio imponi potest a Sancta Sede pro sodali Instituti iuris pontificii vel ab Episcopo diocesanano pro sodali Instituti iuris dioecesanani, ob graves causas, servata aequitate et caritate”, (Pontificia Commissio Codicis Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Codicis Iuris Canonici iuxta animadversiones S. R. E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutorum vitae consecratae recognitum*, Libreria Editrice Vaticana 1980, can. 613.

⁵⁸ „Braterskie współzycie, właściwe każdemu instytutowi, poprzez które wszyscy członkowie jednoczą się w szczególną jakby rodzinę w Chrystusie, tak powinno być określone, ażeby stawało się dla wszystkich wzajemnym wsparciem w wypełnianiu własnego powołania. Przez braterską zaś wspólnotę zaszczerpiona i ugruntowana w miłości, członkowie winni stać się przykładem powszechnego pojednania w Chrystusie“ (kan. 602 KPK).

⁵⁹ DZ 15.

św. Pawła: *Jeden drugiego brzemiona noście* (Ga 6, 2);

b) przez braterską wspólnotę, zaszczerpioną i ugruntowaną w miłości, członkowie instytutów winni stać się przykładem powszechnego pojednania w Chrystusie. W celu zrealizowania tych zadań należy we własnym prawie zakonnym konkretnie określić zasady współżycia. Prawo powszechne odpowiednie normy dla instytutów zakonnych podaje w kan. 607 § 2, 608, 665, 686-687 i 696 § 1 KPK, dla instytutów świeckich w kan. 714, 717 § 3 KPK, natomiast dla stowarzyszeń życia apostołskiego w kan. 731 § 1 i 732 KPK⁶⁰.

Aktualnie po wyjaśnieniu, czym jest w prawodawstwie kościelnym życie braterskie według KPK z 1983 r., należy przejść do analizy pojęcia *vita communis*. Jest to zgodne z założeniami poczynionymi powyżej, ponieważ eksklaustracja *ad nutum Sanctae Sedis* powstała pod rządami KPK z 1917 r. Ponadto zarysowanie problematyki życia wspólnego w instytutach zakonnych posłuży ukazaniu funkcji ochronnej *vita communis*, którą spełniała eksklaustracja *ad nutum Sanctae Sedis*.

Prawodawcy kościelnemu w kan. 602 KPK nie chodzi tylko o życie wspólne, czy o życie we wspólnocie w rozumieniu dawnego can. 594 CIC⁶¹, ale raczej o ducha jedności, wynikającego z sakramentalnej łączności z Chrystusem przez chrzest i pogłębionego przez wspólne powołanie, profesję, życie i posłannictwo⁶². Porównując brzmienie can. 594 CIC i kan. 602 KPK można dojść do wniosku, że dawniej prawodawca kościelny wspólnotę życia, *vita communis*, rozumiał w spełnianiu obowiązku prawnego, wypływającego z praktyki ślubów zakonnych (can. 593-594 CIC). Przemawia za tym umieszczenie can. 594 CIC w tytule XII: *De obligationibus et privilegiis religiosorum* (can. 592-612 CIC) księgi II: *De personis: De religiosis*” Komentatorzy niegdyś dostrzegali w *vita communis* jedynie obowiązek prawny prowadzenia życia *in communitate*, bez którego Kościół nie mógłby traktować życia zakonnego jako odrębnego stanu prawnego, charakteryzującego się m.in. prowadzeniem życia w klauzurze (can. 487 CIC). Autorzy również kładli nacisk na związek zachodzący pomiędzy

⁶⁰ B.W. Zubert, *Komentarz*, dz. cyt., s. 26-27.

⁶¹ § 1: „In quavis religione vita communis accurate ab omnibus servetur etiam in iis quae ad victum, ad vestitum et ad supellectilem pertinent”; § 2. „Quidquid a religiosis, etiam a Superioribus, acquiritur ad normam”; can. 580, § 2, et can. 582, nr1” „ bonis domus, provinciae vel religionis admisceatur, et pecunia quaelibet omnesque „tituli” in capsam communi deponantur”; § 3. „Religiosorum supellex paupertati conveniat quam professi sunt”, can. 594 CIC.

⁶² B.W. Zubert, dz. cyt., s. 26.

wspólną życia a przestrzeganiem ślubu ubóstwa⁶³. Obowiązek prowadzenia *vita communis* obejmował stałe przebywanie w domu zakonnym, pozostając pod władzą tego samego przełożonego zakonnego i reguły. Odnosiło się to samo do pożywienia, sprzętów i odzieży⁶⁴.

Prawodawca kościelny zabraniał profesom zamieszkiwania poza klauzurą zakonną (can. 606 CIC). Dlatego też życie zakonne nazywano *vita claustralis*. Przełożeni zakonni byli zobowiązani do czuwania nad tym, aby ściśle zachowywano przepisy o wychodzeniu z domu zakonnego, odwiedzaniu i przyjmowaniu gości. Przełożeni mogli udzielać pozwolenia profesowi na przebywanie poza własnym domem zakonnym tylko z ważnej i słusznej przyczyny; i to tylko na czas możliwie najkrótszy. W przypadku udzielenia pozwolenia na przebywanie poza domem zakonnym na okres trwający dłużej niż sześć miesięcy wymagano uzyskania uprzedniej zgody Stolicy Apostolskiej. Profesi byli zwalniani z obowiązku uzyskiwania tego pozwolenia na pobyt trwający dłużej niż sześć miesięcy w przypadku skierowania ich na studia (can. 606, § 2 CIC), podniesienia w godnościach kościelnych (can. 627-629 CIC), wypełniania obowiązków kapelana wojskowego⁶⁵, obowiązków właściwych swemu zakonowi (np. obowiązków ojca duchownego, kapelana więzienia, szpitala, domu sióstr zakonnych zależnych od zakonu), wypełniania obowiązków kapelana okrętowego, emigrantów lub marynarzy. Również przebywanie poza klauzurą dla słusznej przyczyny, uznanej za taką przez przełożonego (np. z powodu choroby lub pełnienia czynności duszpasterskich), zwalniało profesę z tego obowiązku. Prawodawca kościelny w can. 607 CIC utrzymywał, że siostry zakonne nie powinny pojedynczo bez konieczności opuszczać domu zakonnego. Przełożony instytutu i ordynariusz miejsca mieli czuwać nad przestrzeganiem zachowywania tego obowiązku. Prawodawca oddzielnie w can. 624 CIC unormował kwestię wychodzenia profesów na kwestę⁶⁶.

Utrzymywano, że przestrzeganie przepisów o klauzurze było moralnie konieczne do prowadzenia życia wspólnego zgodnie z can. 594 CIC, którego źródła prawne można prześledzić. Poczynając od dekretów pap. Grzegorza IX⁶⁷, poprzez wypowiedzi Soboru Trydenckiego, który zo-

⁶³ F. X. Wernz, P. Vidal, dz. cyt., s. 379.

⁶⁴ F. Bączkowicz, J. Baron, W. Stawinoga, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, wyd. III, Opole – Kraków 1957, s. 710.

⁶⁵ S. C. de Religiosis, *Instructio de cappellanis militum religiosis*, die 2 febr. 1955, art. 4, 1°, AAS 47 (1955) 93.

⁶⁶ F. Bączkowicz, J. Baron, W. Stawinoga, dz. cyt., s. 723-724.

⁶⁷ „Mandamus, [...] ut proprium suum in manibus praelatorum suorum sine difficultate resignent, convertendum in utilitatem domus secundum abbatis consilium, et regularem

bowiązywał wszystkich zakonników, zarówno mężczyzn, jak i kobiety, do zachowywania *przepisów dotyczących życia wspólnego, wyżywienia i ubioru*⁶⁸, oraz późniejsze wypowiedzi papieskie⁶⁹, można dostrzec proces kształtowania się prawnego obowiązku zachowywania klauzury. Według autorów ponadto wymogi zachowania życia wspólnego wykluczały możliwość korzystania z *peculium*⁷⁰. Naruszenia przepisu can. 594 CIC zagrożone było sankcją (can. 2389 CIC).

6. Przyczyny nałożenia eksklaustracji

W swoim historycznym rozwoju nakładanie eksklaustracji, czy to w postaci sekularyzacji czasowej, eksklaustracji *ad nutum Sanctae Sedis*, czy też w końcu aktualnie eksklaustracji *imposita* (kan. 686, § 3 KPK), zawsze miało charakter czasowy. Chociaż prawodawca kościelny *expressis verbis* o tym w tekście kan. 686, § 3 KPK nie wspomina, to jednak niewątpliwie indult eksklaustracyjny zawsze miał taki charakter.

W celu podjęcia próby sprecyzowania przyczyn udzielania eksklaustracji „ad nutum Sanctae Sedis” należy podkreślić, iż prawodawca kościelny, chcąc pozostawić swobodę działania Stolicy Apostolskiej oraz przełożonym kościelnym, nie wymienił, ani taksatywnie, ani egzemplarycznie, przyczyn nałożenia eksklaustracji. Dotyczyło to również niegdyś eksklaustracji dobrowolnej (can. 638 CIC).

W celu przeprowadzenia analizy przyczyn nałożenia eksklaustracji na-

vitam observent, si praelati eorum post tuam commonitionem id exsequi negligenter omiserint, per suspensionem officii et beneficii appellatione remota compella”, C. 7, X, de officio iudicis ordynarii, I, 31.

⁶⁸ „Omnes regulares tam viri quam mulieres [...] vitam victum et vestitum conservanda pertinentia fideliter observent”, Concilium Tridentinum, sess. XXV, de regul. cap. I, w: *Dokumenty soborów powszechnych*, dz. cyt., t. 4, s. 784.

⁶⁹ Clemens VIII PP, Decretum „Nullu omnino”, die 25 iulii 1599, § 19, *Fontes*, t. 1, s. 356; S. C. Concilii, Decretum „Cum saepe contingant”, die 21 sept. 1624, § I, *Fontes*, t. 5, s. 213.

⁷⁰ Suma pieniężna lub jej równowartość, którą profes mógł wykorzystywać na własne potrzeby, bądź w całkowitej niezależności od przełożonego („peculium proprie dictum” – sprzeczne z zasadami życia wspólnego), bądź w zależności od przełożonego („peculium improprie dictum” – co do jego dopuszczalności zdania są nadal podzielone). Sobór Laterański III (1179 r.), przeciwny życiu mnichów w rozproszeniu, w kan. X nakazał im prowadzenie życia wspólnego w klasztorze, zakazując równocześnie używania własnych pieniędzy. Zobowiązał ich do utrzymywania się ze stołu Pańskiego („mensa Domini”), czyli z własnej pracy oraz ofiarności wiernych. Sobór polecił odmawiać Komunii św. mnichom posiadającym „peculium”, a w razie śmierci nawet pogrzebu kościelnego. Zapoczątkował

leży je porównać z powodami udzielenia profesowi pozwolenia na przebywanie poza klasztorem. Aktualnie prawodawca kościelny w kan. 665, § 1 KPK wymaga od przełożonego wyższego, który działa za zgodą swojej rady, aby udzielając zakonnikowi pozwolenia na przebywanie poza domem zakonnym, jednak nie dłużej niż ponad jeden rok, właściwie ocenił przyczynę tej nieobecności. Powód ten powinien być *iusta de causa*, tzn. wymieniany przez prawo pozytywne lub zaakceptowany przez praktykę. Takie stanowisko prawodawcy kościelnego jest przejawem liberalizacji wymogów stawianych przez prawo kanoniczne, ponieważ pod rządami CIC przełożony zakonny mógł dla słusznej i poważnej przyczyny zezwolić profesowi na przebywanie poza wspólnotą zakonną jedynie przez okres nie dłuższy niż sześć miesięcy (can. 606, § 2 CIC).

W praktyce w obu przypadkach mogą występować podobne do siebie przyczyny. Zatem udzielenie pozwolenia na nieobecność w domu zakonnym, *licentia morandi extra domum propriae*, jest jedynie zawężeniem skutków prawnych, które wywołuje wystawienie indultu eksklustracyjnego.

W przypadku nałożenia eksklustracji przyczyna musiała być proporcjonalna i współmierna do zarzucanego profesowi czynu⁷¹. Prawodawca kościelny w Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich (dalej: KKKW) stoi na podobnym stanowisku, jak to ma miejsce w systemie prawnym Kościoła łacińskiego, ponieważ wymaga, aby przy nakładaniu eksklustracji przyczyna była *gravi de causa* (kan. 490 KKKW). Podobny wymóg przyczyny słusznej i racjonalnej prawodawca kościelny w prawie wschodnim stawia w przypadku udzielenia dyspensy (kan. 1536 KKKW).

Listę egzemplarycznych przyczyn nałożenia eksklustracji *ad nutum Sanctae Sedis* można ustalić w oparciu o dane zawarte w literaturze przedmiotu oraz w orzecznictwie Sygnatury Apostolskiej. Wśród konkretnych przyczyn wymieniano zakłócanie życia klasztoru⁷², a więc konsekwentne i poważne godzenie we wspólnotę, do tego stopnia, że dalsza obecność profesora w domu zakonnym stawała się szkodliwa zarówno, dla niego samego, jak i dla wspólnoty (np. dopuszczanie się agresji fizycznej lub słownej)⁷³.

tę praktykę już św. pap. Grzegorz Wielki (zm. 604 r.), który nakazał grzebanie takich mniichów razem z ich pieniędzmi w gnojowisku, a za ich duszę polecał odprawić trzydzieści Mszy św., M. Daniluk, dz. cyt., s. 284-285.

⁷¹ [Nieznany autor], *Commentario ai canoni 607-709. Gli istituti religiosi. Note usate nella Scuola Pratica della Congregazione per gli Istituti di Vita Consacrata e la Società di Vita Apostolica*, Roma 1983-1985, s. 96.

⁷² D.J. Andrés, dz. cyt., s. 481.

⁷³ *Supremum Signaturae Apostolicae Tribunal, Decretum, die 15 nov. 1978*, CRM 60 (1979), s. 278.

Wśród przykładowych przyczyn, uznawanych za wystarczające do nałożenia eksklaustracji, wymieniano notoryczną, niczym nieusprawiedliwioną nieobecność na wspólnych posiłkach i modlitwach lub odmowę wykonywania wyznaczonych prac⁷⁴. W tej grupie przyczyn wymieniano również dopuszczenie się przez profesę nagannego zachowania się poza murami klasztoru, które wywołało skandal⁷⁵. Ponadto dość często stosowano eksklaustrację w przypadku wystąpienia poważnych problemów z zachowaniem obserw zakonnej w żeńskich wspólnotach kontemplacyjnych⁷⁶.

W przypadku powtarzania się czynów przestępnych stopień winy ulegał zwiększeniu. Jeżeli zakonnik poważnie zakłócał życie wspólnotowe, odrzucając równocześnie możliwość proszenia o indult eksklaustracyjny lub indult odejścia, pozostawiał tym samym najwyższemu przełożonemu instytutu jedynie możliwość zwrócenie się do Stolicy Apostolskiej o nałożenie eksklaustracji. To ostatnie rozwiązanie szczególnie było popierane, jeśli zakonnik był w podeszłym wieku⁷⁷.

Nakładano eksklaustrację *ad nutum Sanctae Sedis* również w okolicznościach pomniejszających winę, kiedy profes popełnił przestępstwo uwarunkowane „słabością”⁷⁸ lub nieuleczalną chorobą psychiczną. Nie chodziło tu tylko o pewną postawę, ale raczej należało mieć tu na względzie trwałą niezdolność do prowadzenia życia we wspólnocie. Oczywiście, zawsze mogło to rodzić pytania o przyczyny dopuszczania wspomnianych osób do złożenia profesji zakonnej. Zazwyczaj profes nie zamierzał dobrowolnie opuszczać wspólnoty zakonnej, ani też prosić o indult eksklaustracyjny⁷⁹. Do tej grupy przyczyn zaliczano również dopuszczenie się przestępstwa, którego ciężkość nie była na tyle poważna, aby mogła stać się przyczyną dymisji. Jednakże profes, zasługujący na nią, chociaż zmieniał często swe postępowanie, odpokutowując winy, to jednak w praktyce dalszy jego pobyt we wspólnocie stawał się szkodliwy.

Wśród przyczyn nałożenia eksklaustracji wymieniano problemy natury psychicznej. A zatem zaburzenia osobowości, buntowniczy lub bardzo trudny charakter, który wprawdzie nie był wystarczającą przyczyną do wy-

⁷⁴ M. Ruessmann, dz. cyt., s. 103.

⁷⁵ Supremum Signaturae Apostolicae Tribunal, *Decretum*, die 23 nov. 1981, CRM 63 (1982), s. 281.

⁷⁶ B.W. Zubert, *Eksklaustracja*, dz. cyt., kol. 803; J. Kowal, dz. cyt., s. 65.

⁷⁷ Supremum Signaturae Apostolicae Tribunal, *Decretum*, die 28 nov. 1975, CRM 59 (1978), s. 66-73.

⁷⁸ J. Kałowski, dz. cyt., s. 147.

⁷⁹ Tamże.

dalenia z instytutu, ale jednak tak poważnie wpływał na zakłócanie życia wspólnoty, że w tych przypadkach nakładano również ekskluarację⁸⁰.

Stolica Apostolska również nakładała ekskluarację w przypadku występowania notorycznego i poważnego nie zachowywania przez profesa ślubów zakonnych, które przynosiło szkodę instytutowi⁸¹. Generalnie nakładano ją, gdy profes musiał zostać usunięty z instytutu, a z różnych przyczyn nie można było przeprowadzić procesu o jego wydalenie⁸². Jak zatem widać z przedstawionego powyżej egzemplarycznie katalogu przyczyn nakładania ekskluaracji *ad nutum Sanctae Sedis*, zazwyczaj miały one swoje źródło w poważnych zaburzeniach natury osobowościowej profesa lub dotyczyły zewnętrznych okoliczności niezależnych od zakonnika (np. zakładanie przez profesa nowego instytutu).

Niezbędnym do nałożenia ekskluaracji było sformułowanie przynajmniej jednej przyczyny. Najwyższy przełożony instytutu analizował całość sprawy. Powód musiał być konkretny, na poparcie którego należało przedstawić odpowiednie argumenty. Celem nałożenia ekskluaracji było zapobieżenie szkodom i zapewnienie ochrony codziennego życia wspólnoty⁸³. Przełożony miał obowiązek dokładnego zbadania całości sprawy, udokumentowania jej i opisanie. Wszystko to miało pomóc w należyтым sporządzeniu dokumentacji, którą należało przesłać do Stolicy Apostolskiej, łącznie z wnioskiem o wydanie dekretu ekskluaracyjnego⁸⁴.

Zakończenie

Ekskluaracja *ad nutum Sanctae Sedis* wykształciła się w systemie prawnym Kościoła łacińskiego z sekularyzacji czasowej, czyli okresowego pozwolenia na przebywanie poza klauzurą. Jej normatywnych początków należy upatrywać w połowie XIX w. Ekskluarację z poważnych przyczyn od początku lat pięćdziesiątych XX w. rozpoczęła nakładać Stolica Apostolska. Nałożenie jej polegało na udzieleniu profesowi wieczystemu

⁸⁰ Supremum Signaturae Apostolicae Tribunal, *Decretum*, die 5 maii 1990, „Monitor Ecclesiasticus” 115 (1990), s. 488.

⁸¹ Supremum Signaturae Apostolicae Tribunal, *Decretum*, die 14 dec. 1981, CRM 63 (1982), s. 281.

⁸² E. McDonough, *Exclaustration. Canonical categories and current practice*, „The Jurist”, 49 (1989), s. 579, 597, 605.

⁸³ Supremum Signaturae Apostolicae Tribunal, *Decretum*, die 23 nov. 1981, CRM 63 (1982), s. 281.

⁸⁴ Supremum Signaturae Apostolicae Tribunal, *Decretum*, die 8 nov. 1975, CRM 57 (1976), s. 379.

indultu, w którym nakazywano mu czasowe przebywanie poza instytutem zakonnym. Jej stosowanie, jako formy ochronnej *vita communis*, było warunkowane okolicznościami niezależnymi od zakonnika (np. założenie nowego instytutu zakonnego) lub trudnościami związanymi z kryzysem kultury euroatlantyckiej, który rozpoczął dotykać życie zakonne w latach sześćdziesiątych XX w. Eksklaustrację *ad nutum Sanctae Sedis* wymierzano w przypadkach, w których profesja należało wydrzeć na drodze procesu, ale nie można było tego uczynić z przyczyn materialnych lub formalnych. Przepisy o nałożeniu eksklaustracji weszły w skład kanonów Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.

Summary

The origin of exclaustation «*ad nutum Sanctae Sedis*» in the Latin Church, as a consequence of the protective measure of «*vita communis*» (can. 594 CIC).

The so-called exclaustation *ad nutum Sanctae Sedis*, in the Latin Church, gradually developed from the temporary secularization, i.e. in some serious instances a period of exclaustation was granted to a religious. Such a practice came to life around the XIX century. In fact, the Apostolic See began the practice of imposing exclaustation in the early 50's of the previous century. The imposition of exclaustation on a perpetually professed was exercised by way of an indult requiring of him living temporarily out of community. The above procedure was part of a protective measure of the *vita communis*, and it often was a result of circumstances independent of the religious, such as establishing a new religious institute or as a result of the challenges and difficulties faced by the Western civilization, which had a significant impact on religious life in the 60's of the previous century. The exclaustation *ad nutum Sanctae Sedis* was imposed in cases, in which there was a need for a perpetually professed to be formally expelled; due to the formal or material impediment, however, such a procedure could not be executed. The new Code of Canon Law of 1983 adopted such procedures and they were finally included in the Code.